

УДК 821.161.2-96.09 "11"В.Мономах:27-12

ОБРАЗ АВТОРА В «ПОВЧАННІ» ВОЛОДИМИРА МОНОМАХА І СТАРОКИЇВСЬКА ЛІТЕРАТУРНА ТРАДИЦІЯ

Зоряна ЛАНЦУТА

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, Львів, Україна, 79000*

Розглянуто особливості образу автора у «Повчанні» Володимира Мономаха з погляду сучасних теоретичних моделей. Співвідношення літературної традиції та творчої індивідуальності виявляє внутрішню колізію автора, яка виливається у неповторну жанрово-тематичну особливість «Повчання». Образ автора розширюється від конкретного образу князя-автора до світоглядної християнської парадигми, спроектованої на світ, суспільство, державу.

Ключові слова: образ автора, християнська парадигма, корелятивна пара, канонічна схема.

Феномен середньовічного автора у сучасній літературознавчій медієвістиці інтерпретують по-різному й у різних площинах. Аналізуючи цю проблему у контексті тогочасної догматики та естетики, П. Білоус виділив три авторські типи: *автор для себе, автор для читача, автор-інтерпретатор* [3, с. 179]. Зазначена типологія, за словами дослідника, передбачає *автора для себе* як оповідача, проповідника, учителя, героя розповіді – князя. Проте у тексті «Повчання» можна відзначити також ознаки, притаманні *автору для читача*, оскільки князь у своїх літературних творах постає книжником і мудрецем; поряд із іншими лицарськими чеснотами саме ці характерні риси стають визначальними у формуванні образу автора «Повчання». Третій тип – *автора-інтерпретатора* (тлумача алегоричного, символічного світу Біблії) – теж до певної міри може виявлятися на рівні образу автора «Повчання» в тих місцях тексту, де князь біблійними цитатами пояснює свої складні рішення, проявляючи вміння тлумачити тексти Святого Письма в контексті конкретних життєвих ситуацій та історичних реалій своєї держави. Отже, з погляду *типології середньовічного авторства*, яку запропонував П. Білоус, можемо говорити про багатогранність образу автора у «Повчанні».

Шукаючи відповідні категорії для характеристики середньовічного авторства, О. Александров запропонував прийняти за основу для розуміння цієї проблеми корелятивну пару *монологічна/діалогічна* авторська свідомість. На думку дослідника, автор – це креативна свідомість, котра вибудовує образний світ твору, а також естетично споглядає його, чим додає цьому образу цілісності та довершеності [2, с. 84]. Тобто середньовічний автор, використовуючи богонатхненний текст, створює за допомогою зв'язків «символічного уподібнення» могутні семантичні поля, які взаємно перети-

наються. Так виникає специфічна – семантична – цілісність літературної пам'ятки. Але на образному рівні, з його конкретними просторово-часовими характеристиками, спостерігається фрагментарність і мозаїчність [2, с. 90]. «Монологічна авторська свідомість триєдина: автор не здатний установити естетичну дистанцію між собою й Богом, з одного боку, між собою й героєм, – з іншого. Визначити специфіку монологічної свідомості означає, очевидно, встановити зв'язки між його основними елементами: Бог-автор-герой» [2, с. 85]. О. Александров протиставив середньовічному автору свідомість автора художньої літератури нового часу, у якій твір змодельований так, що охоплює інший ціннісно-сенсовий, часовий і просторовий світ [2, с. 90]. А в середньовічному тексті натхненником сенсу постає Бог, носієм Слова – автор, який вибудовує мозаїчну структуру, цілісність якої наповнена сенсом Святого Письма у формі цитат і передбачає однакове сприйняття автора та його читачів. Дослідник зробив висновок, що зіставлення *середньовічно-риторичного* й *художнього, монологічного й діалогічного*, – типів авторської свідомості, свідчить про те, що його структура має визначальне значення в процесі моделювання образного світу [2, с. 81].

Старокиївський князь, Володимир Мономах, був представником своєї доби, орієнтувався на апробовані в літературі зразки, цитував Святе Письмо, використовував готові словесні формули, тобто як автор риторичного тексту творив у душі свого часу. На думку О. Александрова, «риторичний текст за принципами своєї організації нагадує ікону з її зворотною перспективою» [2, с. 91]. У християнській культурі та в українській медієвістиці ікона прямо пов'язана із жанром «житія», про це засвідчують ґрунтовні дослідження Дарії Сироїд [10]. Ікона своїм біблійним змістом або сюжетністю повертає грішну людину лицем до Бога, вчить ходити «праведними дорогами». Цю ж функцію виконує християнська риторика у текстах старокиївської літератури. «У літературні форми – подібно як в іконі малярські – мало втілитися те, що “око не бачило й вухо не чуло” (1 Кр. 2, 9). Текст житія, принаймні до певного часу, існував за законами сакрального. Однією з ознак, обов'язковою для такого «класичного» житійного тексту, були цитати зі Святого Письма – і не лише як спосіб риторичної аргументації...» [11, с. 43]. Отже, можемо спостерігати в згаданих тенденціях певну літературно-риторичну схему творення образу, запозичену з візантійських перекладних текстів, чи літературний канон, створений за аналогією до біблійного.

Володимир Мономах дидактичний зміст свого твору втілював через традиційні літературні топоси та ідеологічні настанови, які стали загальною тенденцією літературного канону старокиївської доби, намагався писати про все «як належить». Це доволі помітно у частих проявах *топосу скромності*, який під пером князя сприймається не просто як загальноприйнята літературна норма, а – правдивий стан душі християнина у час Великого Посту, коли князь переглядає своє життя як шлях християнина й державника, бо хоче передати набутий досвід нащадкам і кожному, хто читатиме його «Повчання»: «Азь худѣи дѣдомъ своимъ ѱрославомъ . блгѣвлымъ славнымъ нареѣнымъ въ крѣщїи . Василии . Руськымъ именемъ Володимиръ . шѣмъ възлюбленнымъ . и мѣрю своєю . Мьномахы . и хѣьаны людии дѣла . колико бо сблюдъ по млѣти своєї . и по втни млѣтѣ . ѿ всѣхъбѣдъ . сѣда на сане помысли в дшї своєї . и похвалихъ Ба . иже ма

сихъ днѣвъ грѣшнаго допровода . да дѣти мои или инь кто слышавъ сю грамотицю . не посмѣтеса . но вму же любо дѣтии моихъ . а приметь є в срѣце своє . и не лѣнитиса начеть . такоже и тружа | тиса» [9].

Можна припустити, що жанр «Повчання» з його виховною спрямованістю і творенням ідеалу, стає свого роду князівським світським «житієм» [6, с. 105], у якому автор і адресат – єдині як єдиний ідеал християнського лицарства. Зрозуміло, що наративну автобіографічну частину «Повчання» не можемо назвати творенням словесної ікони князя, ця частина твору показує вирування емоцій і життя автора, сповнена історичної конкретики та пристрастей політичної боротьби. Хоча князівський ідеал не позбавлений традиційних іконічних рис, а саме: освіченості, книжності, побожного ставлення до Слова. Тезу про наближення образу князя до *ікони-життя* найкраще ілюструє думка архієпископа Ігоря Ісиченка: «Церковна свідомість середньовіччя не заперечує державотворчої місії еліт, не вимагає від них формального зречення світу. Проте сама місія аристократії переусвідомлюється, виходячи з добровільного й свідомого підпорядкування світської ієрархії вищому носієві ієрархічної влади та її джерелу – Богові, об’явленому в земній історії через Ісуса Христа та безпосередньо Йому підлеглу ієрархічну інституцію – Церкву» [1, с. 225].

У старокиївській літературі XI–XIII століть образ князя, як правило, творили автори, відсторонені від безпосередньої участі у політичному житті (літописець Нестор, митрополит Іларіон, монах Яків). У творчості Володимира Мономаха маємо особливий випадок – коли літературний образ князя накреслює *автор (князь)*, причому не з метою ідеалізації чи засудження, а утверджуючи образ як ідеал, тобто як зразок для наслідування перед усіма представниками княжого роду, що зумовлено і жанровою природою «Поучення». З цього погляду «Повчання» стає літературним феноменом, в якому літературно-сакральні закони творення ідеального образу князя-християнина справджуються у житті автора, і читач має змогу споглядати «історію душі автора» (О. Потебня), яка власне і стає *образом автора*.

Глибоко особисте переживання усього написаного породжує авторський індивідуалізм на тлі схематичної літературної форми. На цю особливість творчості Володимира Мономаха звертає увагу В. Янів: «Іманентна “благодаті” чи глибокому переродженню проблема індивідуалізму як ідеалу, підтверджена ставленням прилюдної opinio до індивідуальностей, набуває спеціальної дименсії у “Поученні” Мономаха, однієї з найвидатніших постатей княжої історії, обдарованого письменника-гуманіста з глибоким християнсько-етичним спрямуванням, що сягає містичного забарвлення» [13, с. 145].

Образ ідеального князя в структурі авторської свідомості стає джерелом внутрішніх, подекуди напружених психологічних колізій. У свідомості давніх авторів князь – насамперед носій військових чеснот, відважний воїн, тому Володимир Мономах, оповідаючи про своє життя, перелічує свої «великі» й «малі» походи. Своєрідний творчий неспокій стає рушієм усієї політичної діяльності князя, що позначається на загальному настрої його творів. «Походи» і «лови» за тодішніми уявленнями – це заняття, гідні княжого звання. Як зазначив Микола Гнатишак, ідеал справедливого володаря у «Поученні»

представлений на тлі життєвого досвіду автора так живо, що з нього довідуємося теж чимало цікавих речей про спосіб життя українського панства і лицарства [5, с. 91].

Князь займає найвище місце у суспільній ієрархії, що акцентував Євген Маланюк: «При [...] правно-конституційній слабості центральної влади, цілість Руської Землі була фактично величиною змінною, безпосередньо зв'язаною з вартістю особистості київського “великого князя”: коли це були мужі на міру Святослава, Володимира, Ярослава чи Мономаха, тоді цілість ставала на якийсь час фактом. Але по смерті цих володарів зараз же спалахувала, часто братовбивча, боротьба за київський стіл, і Руська Земля ставала ареною фактично внутрішньої війни зі всіма страшними того роду війни властивостями і наслідками” [5, с. 38]. Дванадцятилітнє володарювання Володимира Мономаха (1113–1125) – «лебедина пісня» Київської Держави середньовіччя, бо з 1169 року Київ втратив значення державного центру [5, с. 38]. Отже, *князь* – не лише вершина соціуму, але й підвалина його миру і добробуту. Цим зумовлена велика увага до цього образу і в літературі, і в історіографії. Саме образ князя засвідчує «тісний зв'язок художнього слова зі соціальною практикою, збіг поетичної і реальної емоцій» [7, с. 48].

На шляху духовного поступу Володимир Мономах приходиться до ідеалу *справедливості*, що є наслідком «молитви у розпачі і сумніві, у жаху непевності при виборі найкращої розв'язки у важкій ситуації» [13, с. 145]. Цим ідеалом повинен керуватися київський князь у ситуації внутрішньополітичних чвар і незгод, у контексті яких пригадуються складні вчинки. І Володимир Мономах такий «антиобраз» накреслив не через засудження, а через виправлення. Адже виправлення потребує те, що зіпсуте. У пам'яті автора виринають два сумні епізоди. Перший, коли брати кликали піти на Ростиславичів, що вимагало порушення присяги, даної на хресті. У цей напружений момент внутрішньою опорою князя стало *почуття вірності* слову: «и рѣхъ аще вы сѧ и гнѣва[е]те не могу вы ѧ ити . ни крѣта переступити». Бо вірність є одним із людських почуттів, яке захищає від руйнування внутрішній світ людини: «аще ли вы буде^ѣ крѣтъ цѣловати к братъи или г^г кому . а ли оуправивъше срѣце свое . на немже можете оустояти . тоже цѣлуите . и цѣловавшѣ блюдѣте . да не приступни погубите дшѣ своеѣ» [9]. Отже, Володимир Мономах відкидає кривоприсягу як засіб політичної практики, а натомість ставить вірність як ідеал.

Володимир Мономах наголошував на богоподібності людини. Це означає рівність перед Богом і князя, і всіх інших членів соціальної структури. За словами В. Яніва, людина з високо розвинутим почуттям своєї гідності, з бажанням самовияву мусить змагатися до абсолютної рівності, отже, до скасування станових чи класових перегород. Вже соціопсихологічний аналіз княжої доби, на думку дослідника, призводить до висновку, що три основні верстви населення – бояри, вільне і невільне населення – не мали характеру замкнених станів, і перехід з однієї верстви до другої був розмірно легкий, а відносини між князем і його дружиною були так само свободні як і між князями [13, с. 188]. Рівність тут розуміється як духовна категорія – однакова можливість самовияву кожного, а не зрівняння в результатах. Для князя, особа якого є втіленням світської влади, зберегти розуміння рівності усіх соціальних станів є особливо важливо: “. паче всего гордости не имѣите . в срѣци и въ оумѣ . но рцѣмъ смртни

єсмъ . днѣ живи а заоутра в гробѣ . се все чѣтны єси вдаль . не наше но твоє . поручил ны єси на мало днѣи» [9]. Отже, повнота княжої влади відповідає повноті відповідальності князя перед Богом за доручені володіння – землі і людей. За словами архієпископа Ігоря Ісиченка, «у лицарському християнському етосі вірність сюзеренові інтегрується покірною вищому носієві релігійному авторитету – Богові, Церкві, а також своєму духовному отцеві, старцеві» [1, с. 227]. Покірність і пошану особам духовного стану князь ставить як імператив для кожного, особливо для своїх дітей, представників княжої роду: «.спѣпы и попы. и игумены. с любовью взимаите ѿ ни^х блѣвльнє. и не оустраняйтеся ѿ ни^х. и по силѣ любите и набдите. да примете ѿ ни^х млѣту ѿ Ба».

Усвідомлення відповідальності перед Богом пов'язане зі заповіддю про *любов до ближнього*, що зобов'язує до різних добродіянь: «.стра^х имѣйте Бий в срѣдци своємь. и млтню твора не wskудну. то бо єсть начатокъ всакому добру» [9]. Милостиня як допомога потребуючим – немічним і бідним – є прагненням стерти межу між соціальними станами, втілити в життя християнський *ідеал соціуму*, до якого повинен змагати князь християнської держави: «всего же паче оубогы^х не забывайте. но елико могуще по силѣ кормите и придавайте сиротѣ. и вдовицю wправдите сами. а не вдавайте силны^м погубити члѣвк. ни права ни крива не оубивайте. ни повелѣвайте оубити єго» [10]. За словами Євгена Маланюка, під цим поглядом «Поучення» Володимира Мономаха є першорядної ваги історично-психологічним документом. Особа автора з'являється тут закінченим християнином і *християнським гуманістом*. Та проблема, що з нею змагався Володимир Святий, – вартість людського життя у зв'язку зі заповіддю «не убий» – розв'язана його правнуком Володимиром Мономахом радикально: винний чи не винний – не вбивайте: не губить душі людини. Цей радикально-християнський гуманізм, зазначив дослідник, був проголошений не єпископом, не філософом, а володарем, одним із найкращих князів Русі [9, с. 36]. Важко не погодитися з думкою Євгена Маланюка, адже Володимир Мономах здебільшого втілював собою накреслений ідеал: «тоже . и худаго смерда . и оубогыѣ вдовицѣ не далъ єсмъ силны^мwбидѣти» [10].

Християнський гуманізм як прояв авторського світогляду пов'язаний насамперед із необхідністю бачити в кожній людині свого ближнього: «болнаго присѣтите. надъ мертвеца идѣте. ѡко вси мертвени єсмь. и члѣвк не минѣте не привѣчавше . добро слово єму дадите» [10].

Пише Володимир Мономах про *гостинність* як обов'язкову чесноту володаря, вона є запорукою його доброї слави у світі: «куда же поидете | идеже станете. напоите накормите. оуне ина. и боле же чтите гость. окуду же к ва придетъ. или простъ. или добръ. или соль. аще не можете даромъ. брашно. и питьємь. ти бо мимоходачи прославятъ человѣка по всѣ земля. любо добры. любо злымъ» [10].

Зі заповіддю про любов до ближнього пов'язане застереження Володимира Мономаха про гідну поведінку у виконанні державних обов'язків, зокрема, князь повинен оберігати людей від свавілля під час збирання данини: «куда же ходаше путемъ по своимъ землямъ. не дайте пакости дѣяти. wтрокомъ ни своимъ. ни чюжимъ. ни в селѣ^х. ни в житѣ^х. да не клати ва^с начнутъ» [10]. Згаданий страх перед людськими прокльонами – це страх християнина перед гнівом Божим.

Як зазначив В. Янів, Мономах має виразне почуття відповідальності й обов'язку державного мужа у межовій ситуації епох і світів, які в обличчі постійної половецької загрози, при княжих крамолах, наповнюють його творчим динамізмом, але й ставлять межі егоцентричному піднесенню [13, с. 144]. Постійна активність князя опирається на *самодисципліну* і *самоопанування*. Вона вимагає зречень і сили волі. Зокрема, Володимир Мономах наголошував: «в дому своемъ не лѣнитеса. но все видите. не зрите на тивуна. ни на втрока. да не посмѣютса приходящии к ва^м. и дому вашему. ни вбѣду вашему» [10]. Особливо чуйним треба бути під час військового походу і мати при цьому почуття відповідальності за інших у небезпеці: «На воину вѣшедь не лѣнитеса. не зрите на воеводы. ни питью. ни ѣдню. не лагодите ни спанью. и сторожѣ сами нараживайте. и ночь ѿвсюду нарадивше вколо вои. тоже лазите. а рано встанѣте. а вружѣа не снимайте с себе. вборзѣ не розгладавше лѣнощами. внезапно бо члѣвкъ погыбаеть» [10].

Реалізації перелічених у «Поученні» чеснот князя передую *виховання особистості*, що у Володимира Мономаха полягає у самовихованні, коли, за словами Г.-Г. Гадамера, людина робить себе у всіх відношеннях духовною істотою через устремління до загальнолюдського ідеалу, а відтак – усвідомлення свого покликання, яке треба перетворити на справу свого життя [4, с. 21]. Шлях до *духовної людини* лежить через невтомну працю й освіту: «Єгоже оумѣючи того не забывайте доброго. а єгоже не оумѣючи а тому са оучите. ѣакоже бо вѣць мои дома сѣда. изумѣаше. є. ѣзыкѣ. в томъ бо чѣть есть ѿ инѣхъ земля» [10]. Ставлячи у зразок свого батька, князя Всеволода, Мономах акцентував необхідність всебічної освіченості князя, що є запорукою добрих дипломатичних стосунків з іншими державами. Вміння будувати добрі стосунки з іншими теж є наслідком прагнення до загальнолюдського ідеалу, що вимагає навчитися «впізнавати в чужому своє». У цьому контексті актуальним князь вважає духовний поступ – процес можливий тільки через постійну внутрішню самодисципліну в очищенні душі, у постійній молитві серця: «а того не забывайте не лѣнитеса. тѣмъ бо ночны^м поклоно^м и пѣньє^м члѣвкъ побѣжає^т дьявола. и что вѣ днѣ согрѣшитъ а тѣмъ члѣвкъ избываеть. аще и на кони ѣздаче не будетъ ни с кы^м врудья . аще инѣ^х млѣтвѣ не оумѣете | молвити. а Г^си помилуи зовѣте бес престани втаинѣ. та бо єсть млѣтва всѣ^х лѣпши. нежели мыслити безлѣпицю ѣзда» [10].

Статус державного мужа потребує відваги, опертої на відчуття Божої всеприсутності: «смерти бо са дѣти не боѣчи. ни рати ни ѿ звѣри. но мужьское дѣло творите. како вы Бѣ подасть. вже бо ѣзъ ѿ рати и ѿ звѣри и ѿ воды. ѿ коня спадаєса. то никтоже ва^с не можетъ вредитиса. и оубити . понеже не буде^т ѿ Ба^т повелѣно» [10].

Отже, *мужність* і *творчий динамізм* – важливі чесноти ідеального князя, який своїм запалом повинен об'єднати усю державну еліту. Зрештою, сам автор підтвердив цей момент вже не у творчості, а своєю політичною діяльністю: «Володимир зробився, так би мовити, душею всієї Руської землі, – зазначив Микола Костомаров, – навколо нього оберталися всі її політичні події» [8, с. 38].

Отже, *ідеальний князь* у розумінні Володимира Мономаха – це насамперед християнин, гуманіст, глибока і вольова особистість, всебічно освічений і активний

політик, справедливий правитель і суддя, відважний воїн у бою і спритний мисливець на полюванні, господар у своїх володіннях і дбайливий батько для родини, який гідно продовжує добрі традиції княжого роду, передаючи його честь і славу у спадок потомкам.

Часом у наукових дослідженнях можна зустріти ототожнення окресленого Мономахом образу ідеального князя зі самим автором. Можна погодитися з цією думкою, коли йдеться не про біографічного автора, а про образ літературного автора, який у «Повчанні» ще раз переживає своє князівське життя у світлі біблійних істин, визнаючи вчинки, за які доводиться каятися. Але думка про те, що князь у своїх творах постає більш бездоганним, ніж у реальному житті, пом'якшується потребою розмежування риторичного образу князя й автора – князя. Літературний образ існує у мистецькому світі, а сам автор жив і творив у реальному певному середовищі і часі, вади якого позначилися і на його вчинках. Проте, як зазначив Дмитро Чижевський, Мономах, безумовно, був видатним та популярним політиком, позитивним ідеалом якого було мирне співжиття окремих князівств та спільна боротьба проти спільного ворога – половців, що частково йому вдалося здійснити. Микола Костомаров в історичному дослідженні зробив висновок про життя і діяльність Володимира Мономаха як одного з найславніших київських князів: «Але за ним в історії залишиться те велике значення, що, живучи у суспільстві, яке ледве виходило із найбільш варварського стану, обертаючись в такому середовищі, де всяк гнався за вузькими корисливими цілями, ще майже не розуміючи святості права й угоди, один Мономах тримав знамено спільної для всіх правди і збирав під нього сили Руської землі» [8, с. 52].

В образі князя, окресленого Володимиром Мономахом, можна виділити такі складові моменти: *ідеальний образ князя, образ автора-князя, князь як реальна особистість*. Ці три поняття співвідносні, але не тотожні. Християнський світогляд автора відкриває перспективу переходу від реальної особистості до ідеальної, у якій знаходить своє втілення *образ автора*, носія князівського досвіду і біблійних істин.

У творах Володимира Мономаха відбувається становлення самобутнього авторського світу, який своїм буттям об'єднав у єдине ціле художні опозиції часу і вічності, землі і неба. Автор не намагається проникнути розумом у таємницю буття, а споглядає її серцем, усвідомлюючи важливу істину: все настільки має значення, наскільки воно вписане у план Божого задуму. Тому своє життя і творчість Володимир Мономах усвідомлює з погляду Вічності, якою є сам Бог. Свідченням цього стає присутність Святого Письма у текстах як приєднання до християнської культурної традиції через авторський «*топос скромності*», що породжує появу і організацію двох підтекстів на макрорівні цілісного тексту. Елементи обох підтекстів – «біблійного» і «особистісного» – трапляються і на мікрорівні, тобто в межах побудови самих творів як вияв переживання у теперішньому містичної єдності минулого і майбутнього.

Примирення опозиції вічності і часу відбувається у просторі *новозавітної благодаті* через усвідомлення духовного ідеалу. Володимир Мономах, споглядаючи, пізнає впорядкованість світобудови, де все має свою розумну причину і призначення за Божим задумом. Отже, Всесвіт – вже одухотворений Божою Премудрістю. Через

те авторська увага зосереджена на одуховленні людини через покаяння й очищення, а відтак – повернення у містичній згоді з Богом до згоди між людьми у світі. Тема покаяння пронизує усі твори князя, що можна пояснити двояко: написанням творів у час Великого Посту і центральною темою давньої літератури XI–XIII століть – темою оновленої в Бозі людини.

Під поглядом Володимира Мономаха світ постає як школа, у якій людина вчиться бути собою, набуває вищого знання про своє покликання до вічності. Через книжне навчання та працю відбувається «переображення» внутрішньої людської сутності. Коли князь розгортає в сумнівах Псалтир, він питає у Бога про свій подальший шлях, а коли сумлінно виконує свою працю, тоді співпрацює з Богом у сотворенні світу.

Шлях духовного зростання пролягає через впізнавання невидимого змісту у видимих проявах буття. Краса і досконалість світобудови стають об'єктом споглядання Володимира Мономаха, бо сприймаються як символ, наповнений важливим значенням. Через віднайдення істинного значення цього символу автор знаходить відповідь на ключове питання свого життя: «что есть члвкъ ѡко помниши ии» [10]. Духовні пошуки Володимира Мономаха виливаються у текст, у якому зібрано різноманітність світів: макросвіт, мікросвіт і світ Біблії. Авторська поетика, поєднуючи філософію богослов'я і риторику, спрямована на віднайдення причетності до Божественної Істини. Важливої ролі тут набуває візантійський канон. Канонічна схема є своєрідним орієнтиром у творенні художнього світу, який Мономах наповнив рідною культурною стихією, моделюючи її своїм баченням. Архітектоніка творів зумовлена усвідомленням вагомості слова, бажанням захопити людину у ритм містичної історії, що визначає змістовність земного буття. Отже, мистецтво слова постає як пізнавально-психологічна енергія. Це спонукає автора долати межі канону, який був лише фундаментом для побудови загальної картини художнього світу.

У проявах земного буття автор убачав знаки вічності. Тому небесний і земний світи не відокремлюються, а сприймаються як цілісність, поміщена у людське серце. Цей момент засвідчує глибоку співмірність християнської моделі світу з його образом у творах Володимира Мономаха. Це проявляється і в спробі творення ідеального соціуму на зразок ієрархічно впорядкованого всесвіту. На тлі соціальної картини постає християнський гуманізм Володимира Мономаха – модифікація заповіді «не убий». Образ соціуму пов'язується з образом князя через богоподібність людини – підставу християнського гуманізму. Образ князя автор накреслив у розвитку по лінії «благодаті», тобто князь стає втіленням євангельського ідеалу людини, з одного боку, і уявлень епохи про чесноти справжнього володаря, з іншого. Провідну роль тут відіграє ідея патріотизму, яка зумовлює впорядкування соціального космосу на засадах рівності, справедливості та спільного блага, іншими словами, на основі християнських принципів.

У творах Володимира Мономаха багатовимірний простір постає завдяки поєднанню в одній композиції рівнопросторових і різночасових подій. Це вимагає особливої організації літературної форми. Така композиція зумовлена цілісністю *авторського світогляду*, з одного боку, і *канонічною схемою*, з іншого. Мета творчості – залишити у свідомості читача єдиний, у собі замкнений художній світ з його прозорим, швидко

відчитуваням (канонічні схеми були добре відомі в середині давньої української культури) змістом. Поступово розкривається складна семантика цього світу. Внутрішній погляд переходить з одного моменту до іншого, рухаючись у художньому просторі з його багатовимірною координатною системою. Отже, тривале вчитування у текст занурює у літературно-риторичний простір, створюючи у читача певний стійкий настрій.

Прагнення до повноти буття Володимир Мономах передав у формі емоційно-естетичної образності. Художній образ стає значно глибшим за будь-яку ідею чи символ, що лежать у його основі, бо викликає не лише близько споріднену з ним ідею, але багато інших структурально пов'язаних ідей, що відкриває можливість різних інтерпретацій тексту.

У творах Володимира Мономаха проявляються основні риси українсько-візантійського стилю, який постав у процесі духовного усамостійнювання українського письменства княжої доби. Характер образного світу творів князя засвідчує прагнення віднайти причетність до біблійної істини як критерій повноти буття. Ця тенденція позначилась і на самому образі автора «Повчання», який творився за законами середньовічної поетики, що передбачає співіснування трьох типів моделювання художньої картини світу: епічного, історичного, агіографічного. У картині світу, яку відтворено у «Повчанні», важливим її компонентом постає образ автора (людини, князя), християнська свідомість якого водночас визначає її межі, структурує літературно-риторичний простір перетину двох світів – біблійного/містичного та людського/земного.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Архієпископ Ігор Ісіченко*. Аскетична література Київської Русі / Архієпископ Ігор Ісіченко. – Харків : Акта, 2005–2007. – 398 с.
2. *Александров О.* Автор в українській середньовічній літературі / О. Александров // *Sacrum і Біблія в українській літературі* / за ред. Ігоря Набитовича. – Lublin : Ingvart 2008. – С. 79–92.
3. *Білоус П. В.* Теорія літератури: навч. посібник / П. В. Білоус. – К. : Академвидав, 2013. – 328 с.
4. *Гадамер Г.-Г.* Істина і метод. Т. I: Герменевтика I: Основи філософської герменевтики / Г.-Г. Гадамер ; пер. з нім. – К. : Юніверс, 2000. – 464 с.
5. *Гнатишак М.* Історія української літератури. Книжка перша. – Прага, 1941. – 127 с. / М. Гнатишак // *Нариси історії української літератури й критики* Миколи Гнатишака (1941), Дмитра Чижевського (1941–49), Миколи Глобенка-Оглоблина (1949), Андрія Ковалівського: З історії української критики (1926). – Мюнхен, 1994. – Фотопередрук Олекси Горбача.
6. *Історія української літератури у дванадцяти томах. Т. 1. Давня література (X – перша половина XVI ст.).* – К. : Наукова думка, 2013. – 838 с.
7. *Криса Б.* Пересотворення світу: Українська поезія XVII–XVIII століть / Б. Криса. – Львів : Свічадо, 1997. – 214 с.
8. *Костомаров М.* Князь Володимир Мономах / М. Костомаров // *Галерея портретів.* – К. : Веселка, 1993. – С. 34–52.
9. *Маланюк Є.* Нариси з історії нашої культури / Є. Маланюк. – К. : Обереги, 1992. – 80 с. – Репринтне відтворення видання 1954 р., Нью-Йорк.

10. Мономах Володимир «Поученьє» // [ПСРЛ. – Т. 1. Лаврентьевская летопись. – Л., 1926. – Стлб. 240–256]. – Режим доступу : // <http://litopys.org.ua/lavrlet/lavr12.htm>.
11. Сироїд Д. Жанр життя в «Четьїх-Мінеях» свт. Димитрія (Туптала) / Д. Строїд // Збірник наукових праць «Львівська медієвістика». Вип. 1. Дмитро Туптало у світі українського бароко. – Львів: Априорі, 2007. – 318 с.
12. Чижевський Д. Історія української літератури: Від початків до доби реалізму / Д. Чижевський. – Тернопіль : Феміна, 1994. – 480 с.
13. Янів В. Ідеал української людини на підставі першоджерел / В. Янів // Нариси до історії української етнопсихології / В. Янів. – Мюнхен, 1993. – 217 с.

*Стаття надійшла до редколегії 10.02.2016
Прийнята до друку 20.05.2016*

THE IMAGE OF THE AUTHOR IN THE «TESTAMENT» BY VOLODYMYR MONOMAKH AND OLD-KYIV LITERARY TRADITION

Zoryana LANTSUTA

*Ivan Franko National University of Lviv,
1 Universytetska Srt., Lviv, Ukraine, 79000*

The article considers the peculiarities of the image of the author in the «Testament» by Volodymyr Monomakh in terms of contemporary theoretical models. The correlation of literary traditions and creative personality reveals the inner conflict of the author, which turns into a unique genre-themed peculiarity of «Testament». The image of the author expands from a concrete character of the Prince-author to the ideological Christian paradigm, projected on the world, society and state.

Keywords: image of the author, Christian paradigm, correlation pair, canonical scheme.